

Kurnaali on kummallista

Eräiden maitojuomien nimityksistä

Maija-Liisa Länsimäki

1.1. Maidon kermominen ei ole uutta. Kermaa on aina kuorittu vain raaka-aineeksi, ja kuorittu maito on käytetty ruokataloudessa joko sellaiseenaan tai useimmiten hapatettuna. Kuitenkin vasta teollinen meijeri on synnyttänyt varsinaisen kuoritun maidon, kurnaalin, kurrin, jopin, pluttanan jne. Kuoritulla maidolla on murteissamme — Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan — pari sataa nimitystä. Enimmät nimitykset voivat tarkoittaa myös vedellä jatkettua piimää tai maitoa, joka tosiasiallisesti käytännössä onkin ollut kuoritun maidon kaltaista (ks. esim. Grotenfelt, Vanhanaikainen suomalainen maitotalous s. 47—49 ja Ränk, Från mjölk till ost s. 32—33). Huomattakoon vielä, että vedellä jatkettun piimän ja toisaalta vedellä jatkettun maidon ilmaisimissa ei ole eroa. Etenkin mökkiläiset ja palkolliset ovat varmaan jo kauan nauttineet vedellä jatkettua juomaa, mutta vasta meijerin kurnaali alkoi herättää voimakkaita affekteja. Ilmaisinten runsaus on selvänä osoituksena käsitteen affektisuudesta. Palkollisväen katkeruus talollisia kohtaan¹ purkautui pilkka- ja protestilauluina (Veikko Anttila, Talonpojasta tuottajaksi s. 192), jotka nopeasti levisivät suusta korvaan mutta myös sanomalehtien välityksellä.

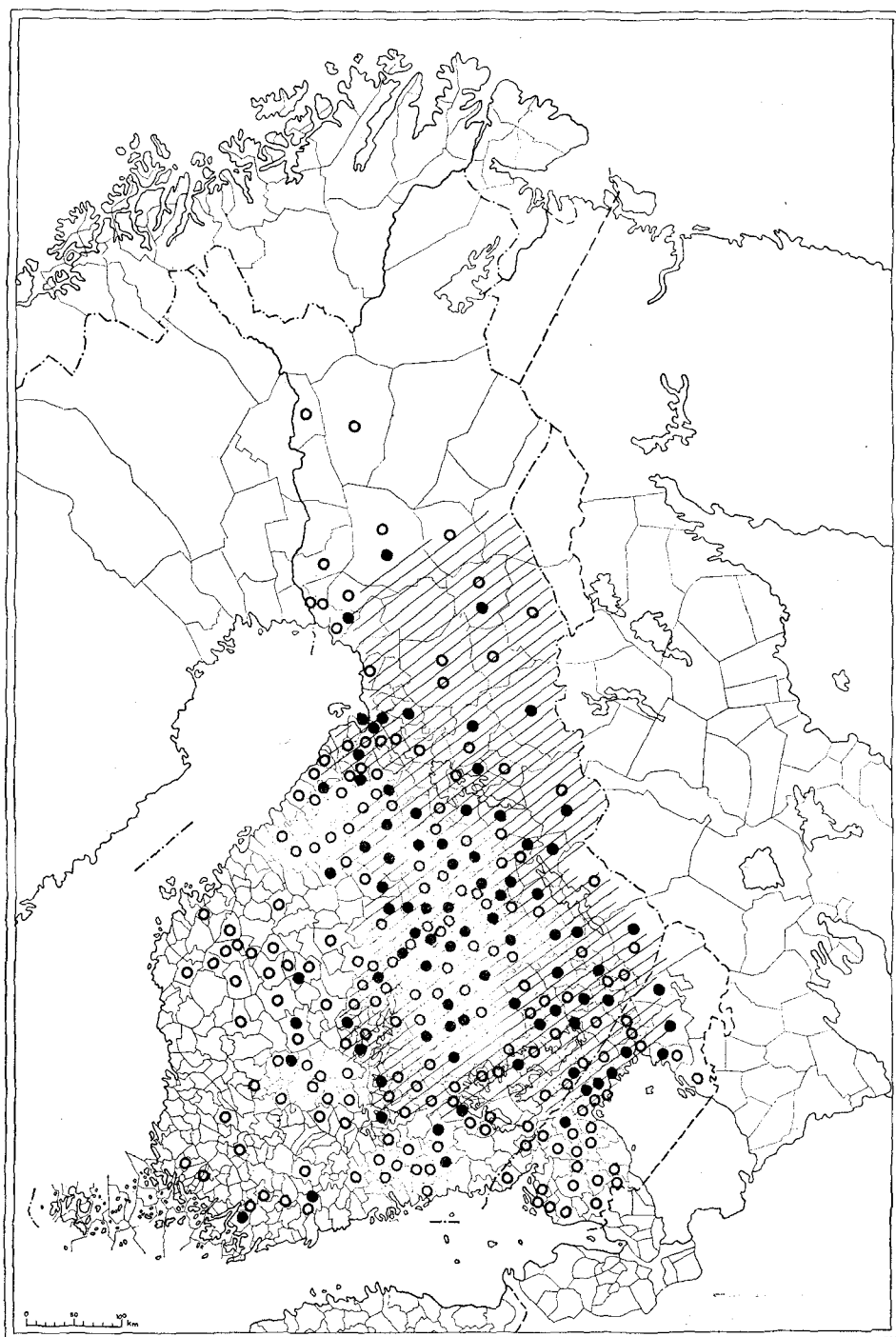
Ranttalurju helvetit ne seisoo jokitöyrällä senkäs tähäre kurnaali fläiskyy joka taloon pöyrällä. — — Kurnaali on niin kummallista siitä syntyy matoja, syävät heinät niityltä ei tarvitte pakata latoja. (Kauhava, I. Kankaanpää 1936.)

Kurnaali on kummallista, sillen kolome nimiä, hanttanpuliu, meijärihuliu ja kolomas kurnaaliviiliä (Avus, U. Kulju 1967).

Eihäm maammias ny pellolle tyäläistä tartte muuta heinäniitylle vaan ja sem pikkusem piär rekaleen joka joppia kuljettaa (Erä, K. Lehtinen 1967).

Eikä plikkainkan piikana olla tartte, mene meijerikouluun vaan. Siellä joppi ja pluttana puuttumaton. Siellä punaset posket saa. (Lempä, Elsa Honkasalo 1928.)

¹ Meijereiden julkaisemissa lehdissä pyrittiin propagoimaan kermottua maitoa nimenomaan maidontuottajille (ks. esim. Jäntti, Kuoritun maidon käyttö ihmisravinnoksi, Karjantuote 1918 s. 57—60).

Kartta 1. kurri: ● vuoteen 1939 mennessä kertyneet tiedot, ○ vuoden 1940 jälkeen kertyneet tiedot, /// ydinalue 1930-luvun lopulla.

Kurrista ei tule kunnon ruokaa kurri se kuohuu niinkun suopa kurri se on ravinnon hurraa (Iis, H. Enqvist 1937).

Meijeriletku on tuopissa ja silakat on keltasia, emännät ne haukkua naputtaa, että piiat on herrasia (KanK, L. Laurila 1936).

Kurnaalia kuumennettiin kaheksankymmentä astetta. Siitähän piti piiolle tulla liukasta puuron kastetta. (SaaJ, M. Häkkinen 1936.)

Kurnaali on kummallista sitä ei syö isäntä, senkös täher rengin tooppiin kurnaalihuitua lisätää (Keu, oma mp. 1970).

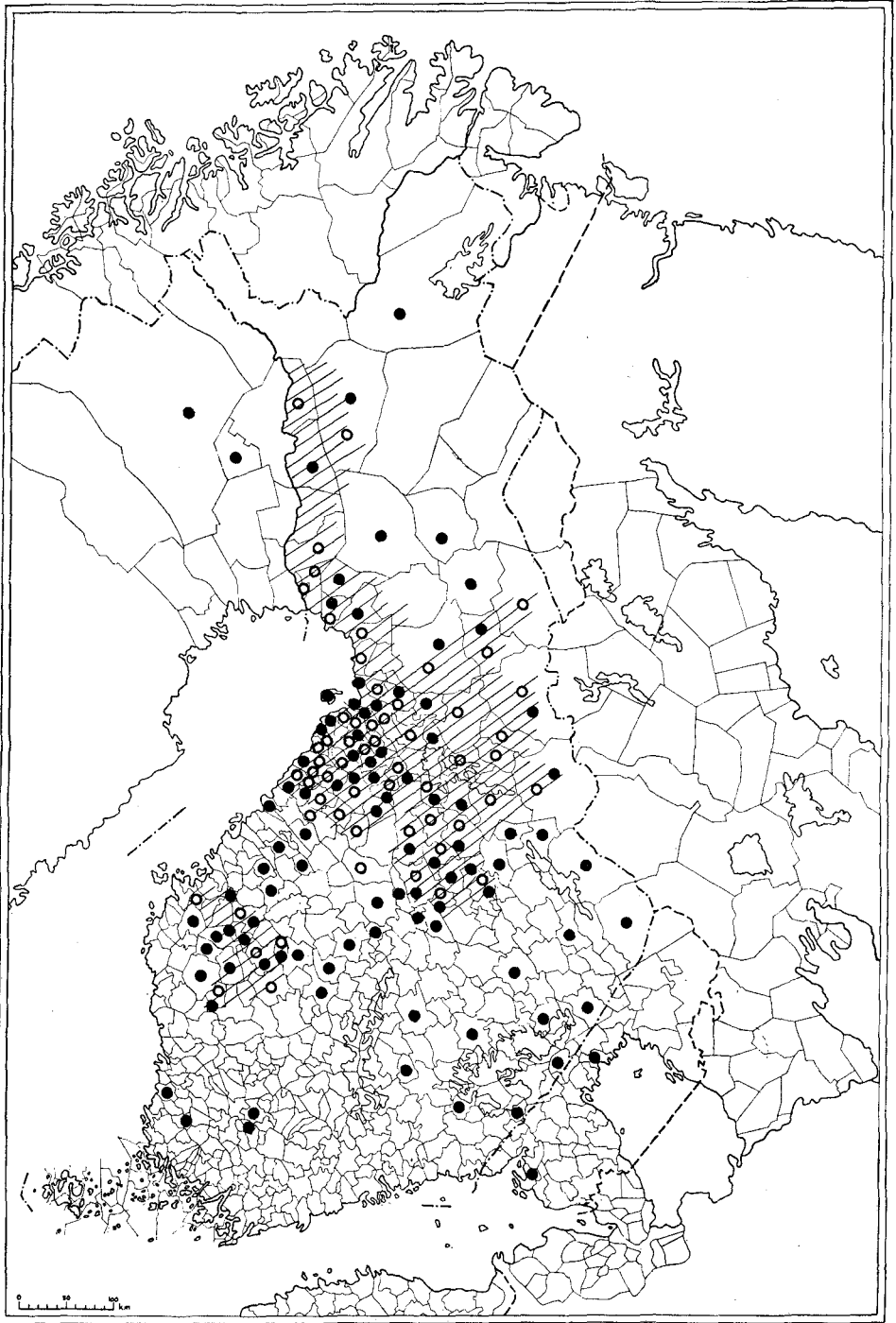
1.2. Osa nimityksistä on vakiintuneita ja termistyneitä, osa (muutamat yhdyssanat ja useat sanaliitot) ilmeisesti termistymättömiä: tilapäisiä ja luonteeltaan selittäviä. Yksi ainoa kielenpuhujakin saattaa käyttää samasta käsitteestä useita erilaisia ilmaisimia. Nimitysten lukumäärää on ollut omiaan lisäämään sekin, että samassa kielimuodossa on tunnettu yhtäaikaaisesti useita kilpailevia synonyymeja, joista syntyy helposti kontaminaatiomuotoja (esim. *lutku* + *luttana* > *lutkana* ~ *lutkuna*; *lurju* + *kurnaali* > *lurjaali*; *kluttu* + *pluttana* > *kluttana*).

2.1. Suurin osa kermotun maidon nimityksistä on syntynyt meijereiden myötä, ts. termistö on enimmälti vähän yli sadan vuoden ikäinen. Osa nimityksistä — vedellä jatkettujen juomien — saattaa tosin olla hyvinkin vanhoja, mutta kaikkien niiden historiaan on meijeri ja meijerissä kuorittu maito vaikuttanut ratkaisevasti.

Laajimmalla tunnettu kuorittu maidon nimitys *kurnaalin* jälkeen on *kurri*. Ennen viime sotia² sen alue ulottui Laatokan luoteispuolelta Pohjois-Karjalan, Savon ja Itä-Hämeen kautta Kainuuseen ja Pohjois-Pohjanmaalle; lisäksi oli muutamia hajaesiintymiä (kartta 1). *Kurri* oli siis itämurteisuus, jonka länsiraja noudatti pääpiirteittäin tavanomaista itä-länsirajaa. Kaakkoismurteista *kurri* yllättäen kuitenkin puuttui. Varsinaisissa Kannaksen murteissa on *alusmaito*, *laskumaito* ~ *laskettu maito*; Luoteis-Laatokan murteet ja Raja-Karjala sen sijaan ovat *kurri*-aluetta. Sotien jälkeen kertyneen aineksen mukaan³ levikki on olennaisesti sama, mutta tietoja on nyt myös Etelä-Pohjanmaalta, Hämeestä, Länsi-Uudeltamaalta (jokunen Varsinais-Suomestakin) sekä Kannakselta. *Kurri* oli siis hyvää vauhtia alkanut kehittyä yleis-suomalaiseksi, ja *kurrin* ja *kurnaalin* leviäminen olisi ilmeisesti osaltaan ollut aiheuttamassa muun termistön kuolemaa. Ekspansio kuitenkin tyrehtyi, kun maitotalouden kehityksen aiheuttamat muutokset — lähinnä maidon vakioiminen — rupesivat hävittämään koko kuorittua maitoa tarkoittavaa terminologiaa.

² Aines on enimmälti kertynyt vastauksena Sanastajan 28 (10. 9. 1936) kyselyyn XXII:464 Huitu ja kirnupiimä.

³ Eniten ainesta on karttunut Sanastajan 93 (1.11.1967) kyselyn Voi ja kirnuaminen XXXIII:34 perusteella.

Kartta 2. *huitu*: ● vuoteen 1939 mennessä kertyneet tiedot, ○ vuoden 1940 jälkeen kertyneet tiedot, /// ydinalue 1940—1975.

2.2. Samalla lailla levikiltään laajenneet kuin *kurri* ja *kurnaali* ovat useat muutkin maitotermiit. Toisaalta eräiden toisten nimitysten alueet ovat supistuneet. Kartassa 2 on osoitettu maitojuomaa tarkoittavan *huidun* levikki ennen viime sotia ja niiden jälkeen kertyneiden tietojen perusteella. Kirnupiimää tai vedellä jatkettua piimää, resp. maitoa tarkoittavan *huidun* levikki on selvästi supistunut; lisäksi on huomionarvoista, että kaikki 1940-luvulta lähtien Etelä-Pohjanmaalta noteeratut *huitu*-esiintymät tarkoittavat kuorittua maitoa. Kartta osoittaa sanan kuoleamisen alkavan reuna-alueilta ja sanan ilmeisesti parhaiten säilyvän alkuperäisellä ydin-alueellaan. Samoin ovat supistuneet *sintu*, joka tunnetaan lähinnä pohjalais- ja savolaismurteissa, sekä kaakkoi- ja peräpohjalaismurteissa tavattava *harmaa*.

Kuoleva sana on myös maitojuomaa merkitsevä skandinaavisperäinen *hulikka* (laajemmin ks. esim. SKES, s.v. *hulikka* ja Soutkari, Suomen kielen puisten lypsyastioiden nimitykset s. 49—52, pro gradu SS). Juoman merkityksessä *hulikka* on tunnettu vanhastaan Lounais-Suomessa, Satakunnassa ja Peräpohjolassa (ynnä Hol Heino Ilo Lip Jyv Kong SaaJ). Tämänmerkityksisenä sana on ilmeisesti jo hävinnyt kielestä. Siitä saatiin tietoja vielä 1930-luvulla, mutta Sanastajan vuoden 1967 kyselyn perusteella ei ainoatakaan. Vanhoissa sanakirjoissa (Gananderilla, Renvallilla ja Lönnrotilla) mainitaan vedellä jatkettun piimän, resp. maidon nimitys *hara*, mutta nykymurteistamme sitä ei ole kirjattu. Juuri maito- ja piimäjuomien nimitysten levikin tarkastelu osoittaa selvästi kehityksen suunnan: tämänlaatuinen terminologia tulee häviämään kielestä.

2.3. Kun karjan tuottavuus parani, ei maitoa eikä piimää enää tarvinnut jatkaa vedellä. Kun vesitettyjen juomien käyttö väheni ja on kaiketi lähes loppunut, sanastolta on vähitellen hävinnyt tarkoite. Tästä on ollut seurauksena joko sanan kuoleminen tai uuteen tarkoitteeseen kiintyminen. Monet vedellä jatkettun juoman nimitykset siirtyivät kuorittun maidon nimityksiksi. Tällaista spesifistymistä — tai kyseessä on oikeastaan merkityksenmuutos — on tapahtunut nimenomaan levikin laiteilla (esim. *harmaa*, *huitu*, *sintu*).

3.1. *Huitu* merkitsee murteittain vedellä jatkettua piimää tai maitoa, kirnupiimää ja kuorittua maitoa. Sana on todettu skandinaaviseksi lainaksi (ks. esim. Dahlgren, Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket, s.v. *huitmat*; Säve—Gustavson, Gotländsk ordbok, s.v. *vit*; Kustaa Vilku, Levinneisyyskartoista kansa- ja kielitieteen palveluksessa, Vir. 1938 s. 58 sekä siinä mainittu kirjallisuus; SKES, s.v. *huitu*). Sana on siis lainautunut kielimuodosta, jossa *hv*-yhtymä ei ole vielä muuttunut *v*:ksi (esim. Norrbottenissa — johon *huidun* levikkikin viittaa, ks. karttaa 2 — tavataan *hv*-yhtymä säilyneenä; ks. esim. Wessén, Svensk språkhistoria I s. 147—148). Lainautuminen on nähtävästi tapahtunut pitkin Suomen

länsirannikkoa, ja ekspansio on ollut voimakas, koska vaikutteet ovat levinneet Savon läpi aina Jaakkimaan ja Johannekseen asti (kartta 2). *Huitu* on lainanantajakielessä ilmeinen peittotermi (väriin perustuvat myös sm. maitojuomien nimitykset *harmaa* ~ *harmikki* ja *sintu* ~ *sintura* ~ *sinukka* ~ *sinikko*). *Huidun* originaali on siis äänteellisesti ollut aivan kiinteä. Suomessa sana on ekspressiivistynyt, affektistunut ja alkanut äänteellisesti varioida.⁴

3.2. Yleisin kuoritun maidon nimitys on *kurnaali*; outo se tuntuu olevan vain Lounais-Suomessa ja Länsi-Uudellamaalla (missä *joppi*) sekä Sydän-Savossa (*kurrin* aluetta), joista on ainoastaan jokunen hajatieto. *Kurna* ja *kurnamaito* tavataan kahdella suppealla alueella: Uudellamaalla ja siihen liittyen eteläisessä Varsinais-Suomessa sekä toisaalta Oulujärven vesistön tienoilla. *Kurnaali* on ilmeisesti muodostettu pitkä vokaali + *-li* -johtimen avulla samanmerkityksisestä *kurna*-kannasta. Pitkä vokaali olisi näin ollen analoginen; mallin ovat voineet tarjota sellaiset vierasperäiset sanat, joissa *l*:ää edeltävä vokaali on pitkä (*hospitaali*, *linjaali*, *manttaali*, *sentraali*, *viskaali* jne.). Huomattakoon vielä *-li*-johtimen harvinaisuus (ks. Hakulinen, SKRK s. 135); semanttisesti lähin tapaus on *kokkeli* < *kokka*. Johtosuhdetta tukevat muutamat tiedonannot, joissa mainitaan, että *kurna* on *kurnaalia* vanhempi nimitys (mm. Mänts, Ida Heinonen 1967). Samaan viittaa myös *kurnan* levikki: mainitut esiintymät saattavat olla äärialueiden reliktejä. Murteittain tunnetaan myös verbi *kurnata* 'kermoa maito, valita ruuasta parhaat palat'. *Kurnan* ja *kurnaalin* pohjana on todennäköisesti mm. vierteen siivilöimiseen käytetyn kaukalon nimitys *kurna* ~ *kuurna* (ks. mm. SKES, s.v. *kuurna*).

3.3. *Kurnaalia* suppeampi on levikiltään *kurri*; sen valta-alueita ovat Pohjois-Karjala, Savo, Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu (kartta 1). Samantapaisissa merkityksissä kuin *kurnata* tunnetaan murteittain myös *kurrata*. Savolaismurteista ei kuitenkaan ole kirjauksia, mikä olisi odotuksenmukaista, jos *kurri* olisi *kurrata*-verbin nomen acti -johdos. *Kurri* samoin kuin *kurnaali* ja *kurnakin* ovat sävyltään selvästi ekspressiivisiä.

3.4. *Joppi* on yleinen kuoritun maidon nimitys Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja osissa Hämettä. *Jopin* originaali on nähtävästi *hujoppi*, joka myös tunnetaan kuoritun maidon (Koke Askai Sor Jäms), vedellä jatketun piimän (Sor) ja vedellä jatketun maidon (Sul) nimityksenä. *Hujoppia* on lisäksi mur-

⁴ *Huitu* tarkoittaa valetta eräissä hämäläismurteissa (Ika Jämi Ruov Län Mou Lempä Hat Hol Pad) mutta myös muualla (PunL Loi Keu Kong Laih Kaav Son RisJ). *Huitu* tarkoittaa myös harhalyöntiä (Ika KanA), ohutta hiusta, lankaa tms. (Sam Hali Pertt), pitkää vesaa (Isoj), juuren ohutta kärkeä (PieJ) ja pontikkaa (KanN). Levikin vuoksi ei tunnu uskottavalta, että nämä esiintymät olisivat yhdistettävissä maitotermi *huituun*. Juuri äänteellisen hahmonsä vuoksi maitotermi on alkuperältään jo täysin hämärtyneenä ja selvästi ekspressiivistynyt.

teittain viina ja laiha kahvi; sanaa käytetään yleisesti eri puolilla myös pitkästä, hoikasta ihmisestä. Deskriptiivisyys on siis ilmeinen. Samaa kantaa lienevät Tyrvään *jopsaakeli* ja *jolppi* 'kuorittu maito'.

3.5. *Hara*-kantaisia maitotaloustermejä tavataan lähinnä Pohjois-Satakunnassa ja Pohjanmaalla; hajatietoja on jonkin verran Hämeestä ja Kainuusta. Runsaimmin nimityksiä on kirjattu Etelä-Pohjanmaalta, joka ilmeisesti on pesyeen ydinaluetta. Piimä- ja maitojuomien deskriptiivissävyinen *hara*-kantainen nimitys on johdinaineksiensa perusteella melko vaihteleva. Ekspressiivisyyteen näyttää viittaavan nimenomaan johdosten runsaus. Vanhojen sanakirjojen mainitsema *hara* on nähtävästi tämän pesyeen kantasana, jonka samanmerkityksiset johdokset ovat hävittäneet kielestä. Pesyeen merkitys on yleisesti 'harva, heikko, hajanainen, hajallinen' (esim. *haru* 'hapsu' Lait, 'harso' HaaJ, 'harva heinä' SaaJ; *harullaan* Lavi ~ *harikollaan* Pälkä ~ *harillaan* Tei 'hajallaan').

A. HARA → $\begin{cases} \text{HARikka} & \rightarrow \text{HARikko} \sim \text{HARikki} \\ \text{HARu} & \rightarrow \text{HARukka} \\ \text{HARainen} & \rightarrow \text{HARoinen} \end{cases}$

3.6. Kirnupiimää, vedellä jatkettua püimää, resp. maitoa tai kuorittua maitoa merkitsevät *harri*, *horri* (*maito*) ~ *horrikka*, *hurri* ja *hyrri*⁵ ovat kiintoisa sanapesye, jossa vain ensimmäisen tavun vokaali vaihtelee. Kaakkoismurteissa tavataan kaikki variantit, mutta laajalevikkisimmästä *hurrista* on tietoja neljältä erilliseltä alueelta: lounaismurteiden pohjois- ja itäryhmästä (Lait PyhM PyhR Raum SärS), Uudenmaan murteista (Viht Mänts Asko), kannakselaimurteista (Muol Kive ValJ Rautu Vuoksela) ja Kainuusta (Pos Kuusa).⁶

⁵ *Hörri* on kirjattu merkityksessä 'viinankeitossa ensimmäisen tislauksen tuote' (Pertt) ja 'huono, laiha kahvi' (Kiih KalJ HaaV).

⁶ Käsitellessään *hurri*-pesyettä (Vir. 1952 s. 22—30) Asko Vilkuna on pyrkinyt osoittamaan, että vuohen ajohuudosta on tullut vuohelle nimi *hurri* ja että sana on siitä siirtynyt vasta-alkajalle pilkkanimeksi, josta se on periytynyt kalastajien kestit-sijän merkitykseen. Hän liittää kaikki maidon merkitykset vuohen yhteyteen. Renvallin sanakirjassa mainitaan *maitohurri* Abol. 'oxygena aqua diluta', samoin Lönnrotilla *maitohurri* 'surmjölksbland, svag vattenaktigt, flytande l. ostadigt' sekä yhdysana *hurrimaito* 'getmjölk'. Vilkuna jo oudoksuu tätä vuohenmaidon merkitystä, vuohen maitohan on hyvin rasvaista. Hän arvelee, että tällä sanalla tarkoitetaan vuohenmaidosta valmistettua vetistä juomaa. Jo *hurrimaito*-sanan määritösan nominatiivikin tuntuu viittaavan siihen, että kyseessä ei ole vuohesta lypsettävä maito. Lienee Vilkunan tavoin tarpectonta etsiä konkreettista lähtökohtaa ja semanttisia siltoja *hurri*, *hurrimaito* ja *maitohurri* -sanoille. Muut merkitykset (karvaiseen, villaiseen, tuuheaan, pyöriivään, hurisevaan jne. liittyvät) osoittavat, että kyseessä on sangen elinvoimainen deskriptiivinen sanapesye, joka on liittynyt myös maitoterminologiaan. Vrt. myös *hara*-pesyeseen (3.5) ja sen merkityksiin.

- B. $\left. \begin{array}{l} \text{HaRRI} \\ \text{HoRRI} \rightarrow \text{HoRRIkka} \sim \text{HoRIkka/HoROkLe(m)ppa} \\ \text{HuRRI} \rightarrow \text{/HuRIstin/HuRItus/HuRppo} \\ \text{HVRRI} \rightarrow \text{HyRRI} \end{array} \right\}$

$$V = a \sim o \sim u \sim y$$

3.7. Seuraavassa on esitetty kaavioina muutamia kuoritun maidon nimityksiä (levikeistä ks. tarkemmin kirjoittajan pro gradu -työ Maidon nimitykset suomen murteissa, SS).

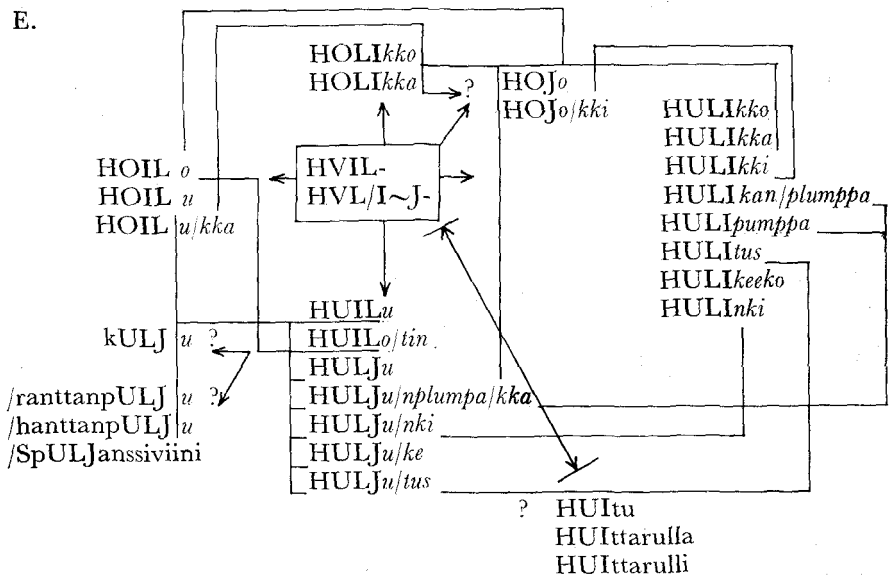
- C. LUR- $\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{LURetti} \\ \text{LURju} \rightarrow \text{LURjaali} \\ \text{LURina} \rightarrow \text{LURikka} \sim \text{LURitus} \\ \text{/LURu} \end{array} \right.$

- D. [C]LVTKU $\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{LaTKU} \\ \text{LeTKU} \sim \text{pLeTKU} \sim \text{fLeTKU} \\ \text{LiTKU} \\ \text{LuTKU} \sim \text{pLuTKU} \rightarrow \text{LuTKUna} \sim \text{LuTKana} \\ \text{/kLuTtU} \\ \text{/LuTtana} \sim \text{pLuTtana} \sim \text{kLuTtana} \end{array} \right.$

$$V = a \sim e \sim i \sim u$$

$$C = f \sim p (\sim k)$$

E.

$$V = o \sim oi \sim u \sim ui$$

4.1. Maininnan varaan jätän seuraavat etymologialtaan ilmi selvät vedellä jatketun piimän, resp. maidon nimitykset: *tiinumaito*; *juomavesi*, *juominen*; *vesimaito*, *maitovesi*, *piimävesi*, *vesikko(maito)*, *kirnunpesuvesi*, *vedellä säikäytetty (piimä)*, *pesty piimä*, *pesty rieska* (vrt. *pesty maito* 4.3); *sekoitus*, *(piimä)plantu*, *plantu*, *(vesi)lantti* (vrt. rts. *blanda* 'sekoittaa').

4.2. Kauhalla kermottu maito on murteittain *kuorittua*, *kermottua* tai *maittiloitua maitoa* (vrt. *kuori*, *kerma*, *maittila* 'kerma', ks. esim. Ruoppila, Kerman nimitykset suomen murteissa, Vir. 1954 s. 356—365). Kuorimiseen perustuu niin ikään *ku(u)mmamaito* ~ *kummattu*, *kuumattu*, *kungattu maito*⁷ (vrt. rts. *skummjölck*, *skummad mjölk*). Käsittelytapa on synnyttänyt myös metaforiset ilmaukset *kuohittu*, *salvettu*, *ajeltu* ja *seinään lyöty maito*. Näiden verbikantaisten nimitysten lisäksi käsin kermotulla maidolla on vielä sellaisia ilmaisimia kuin *kylmä maito*, *alas-*, *alumaito*, *retan* ~ *päällisen alanen*, *viilinalainen maito*, *viilinalusmaito* (*viili* 'tuoreen maidon päällä oleva kerma', ks. Ruoppila, mts. 358). Vaikka näitä nimityksiä on myöhemmin alettu käyttää myös koneellisesti kuoritusta maidosta, niihin ei liity — mainittuja metaforia ehkä lukuun ottamatta — negatiivista tunnevarausta.⁸

4.3. Separoidun maidon nimitykset ovat lähinnä verbikantaisia: *laskettu maito* ~ *laskumaito*, *halkaistu maito*, *kierretty maito*, *väännetty maito*, *veivattu maito*, *separoitu maito* ~ *separaattorimaito*, *pesty maito*, *huuhdeltu maito*.⁹ Näitä nimityksiä on kirjattu nimenomaan Itä- ja Keski-Suomesta. Tämä johtunee siitä, että näillä alueilla oli kauan aikaa vallitsevana kermameijerijärjestelmä: maito separoitiin kotona ja vain kerma lähetettiin meijeriin (ks. Pessi, Suomen meijeriteollisuuden vaiheita s. 71—74). Kotikeinoin kuorittu maito ei koskaan ole ollut niin tarkoin kermottua kuin meijerissä; siksi siihen ei juuri ole liittynyt affektisia nimityksiä.

4.4. Kuoritun maidon nimityksistä mainittakoon vielä suppeahkolevikiset *meijeröity maito* ~ *meijerimaito* (huom., että Etelä-Pohjanmaan järvisedulla on separaattorin nimityksenä *meijari*), *heiluilu* ~ *luila*, *heikura*, *klippari* ~ *klipparhuilu* (vrt. rts. *klippa* 'leikata'; vrt. myös *leikattu konjakki* 'jaloviina'), *huplunna*, *hulikaani*, *retku*, *klonna* ~ *lona* (vrt. rts. *klå* 'nylkeä, petkuttaa, kisko'), *klusu*, *kluttu*, *kluttana* (< *klusu* + *pluttana*), *mölkö*, *molkku* (vrt. rts. *mjölk*), *jooseppi*, *luisu*.

5. Edellä olen erityisesti kuoritun maidon mutta myös maito- ja piimäjuomien nimityksiä esitellessäni varovasti esitelletyille äänteellisesti muun-

⁷ Sanan alkuperä on hämärtynyt; siitä selittynevät kansanetymologioilta vaikuttavat variantit. Maitohan on pastöroitaessa kuumennettu.

⁸ »Kummamaito jo onki semmosta siistii nimmee. Ne on semmosta haukuntanimmee mitä täs om puhuttu, kurrit ja jopit ja kurnaalit.» (Oriv, oma mp. 1969.)

⁹ Vrt. *ranttanpulju*, *hanttanpulju*, *spuljanssiviimi*, jotka näyttävät esiintyvän vain kuorittua maitoa pilkkaavissa laulunpätkissä. Jokainen nimitys sisältää saman kannan (*s*)*pulj*-, jonka originaali on ruotsin huuhtelemista, valelemista merkitsevä verbi *spola*.

televille nimityksille osaksi omaperäisiä, osaksi ruotsalaislähtöisiä esikuvia. Muutamissa tapauksissa originaali onkin nähdäkseni täysin varma (*kurna(ali)*, *kurri*, *sintu*, *huitu*, *hulikka*¹⁰ jne.), mutta useissa tapauksissa yhteydet esim. ruotsalaisperäisiksi epäilemiini esikuviiin jäävät epäselviksi. Geneettinen yhteys on epävarma lähinnä sen vuoksi, että ruotsalaismurteistamme ei voi osoittaa ehdottoman varmaa äänteellisesti ja semanttisesti pitävää termistynyttä esikuvaa.¹¹ Useimmilla kuoritun maidon ja maito-, resp. piimäjuomien nimityksillä — myös niillä, joille on skandinaavisista kielistä osoitettavissa täsmällinen äänne- ja merkitysvastine (esim. *huitu*, *hulikka*) — on murteittain runsaasti myös selvästi ekspressiivisävyistä käyttöä. Tarkoitteiden affektisuus, johon olen useaan kertaan viitannut (ja josta myös monet sanatiojien lähettäjät ovat huomauttaneet), on ollut omiaan vetämään puoleensa ekspressiivisesti motivoituja ilmaisimia. Tavanomainen tiukkaan äänne- ja merkitysvastaavuuteen perustuva etymologinen selitys ei ole enimpään nimityksiin nähdäkseni lainkaan sovellettavissa; satunnainenkin vierasperäinen esikuva, jonka äännestruktuuri on tarjonnut äänteellisesti sopivan assosiaatiopohjan, on s a a t t a n u t synnyttää äänteellisesti monenkirjavan nimityssikermän. Kun lainasanan alkuperä on hämärtyneet kielitajussa, sana on alkanut elää itsenäistä elämää. Tällä tavoin alun perin muukalainen sana on voinut muokautua kielen deskriptiivivaroiksi ja ottaa kantaakseen lähinnä affektisen merkitystehtävän.¹²

Edellä olen muutaman kaavamaisen esimerkin avulla esitellyt kuoritun maidon ja maitojuomien nimityksistä hahmottuvia fonemaattisia kenttiä (s. 273 ja 274). Kaikissa esimerkkitaapauksissa on pysyvä äänteellinen ydin, johon liittyy vapaasti varioivia aineksia. Tällaisia vaihtelevia aineksia ovat ensinnäkin vokaalit, joissa on runsaastikin muuntelua (esim. *harri* ~ *horri* ~ *hurri* ~ *hyrri*, *latku* ~ *letku* ~ *litku* ~ *lutku*). Labiaalit ovat kuitenkin selvästi suosituimpia (ks. esim. kaavoja B, C, E). Konsonanteista suositetaan sanan sisällä likvidoitaa¹³ ja puolivokaleita (sekä näiden kombinaatioita *lj*, *rj*, joiden rinnalla tavataan mahdollisesti metateettinen *il*, *ir*) ja toisaalta klu-

¹⁰ Vaikka *hulikka*-sanalle voidaankin osoittaa etymologisesti täysin pitävä konkreettinen originaali, on silti huomionarvoista, että esim. Lönnrot viittaa onomatopoeettiseen lähtökohtaan. Tämä on osoituksena siitä, että sana on alkanut elää itsenäistä elämää. Todennäköisesti juuri äänneasusta johtuu, että *hulikka*-sanaan liittyy selvästi deskriptiivinen sävy ja että sillä on runsaasti ekspressiivistä käyttöä murteissa.

¹¹ Olen ruotsalaismurteidemme sanakirjojen lisäksi seulonut Sućcanumin maitoa koskevat kokoelmat sekä keskustellut tästä asiasta kokoelmien hoitajan maisteri Per-Henrik Solstrandin kanssa.

¹² Tälle ajatukselle olen saanut virikkeet lis. Tuomo Tuomelta.

¹³ Paavo Ravila on huomauttanut, että esim. kuolanlapissa esiintyy soinniton *l*- ja *r*-äänne vain parissa sanassa, jotka enimmäkseen ovat luonteeltaan onomatopoeettisia ja deskriptiivisiä (Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä, Vir. 1952 s. 272).

siiliyhtymiä *tt*, *tk*. Sanan alussa on usein — mikäli murteen fonemaattinen systeemi sen sallii — kaksi konsonanttia, joista ensimmäisenä *f* (affektinen!), *p* tai *k*. Sananalkuinen *h* on erityisen suosittu.¹⁴ Toinen yleinen sananalkuinen konsonantti on *l*.

Johtimista ovat suosittuja *-o* ja *-u* (ks. Hakulinen, SKRK s. 143—145, 176—178 ja 151—152, 181—183). Johdokset ovat ilmeisesti ainakin osittain verbikantaisia (vrt. *hoilua*, *huljua*, *letkua* jne.). Toinen yleinen tyyppi on deminutiivisella *-kka*, *-kki*, *-kko* -johtimella muodostettu (mts. 108—109, 161, 131—132, 170—171). Huomionarvoinen on lisäksi *-na*-johdin, jonka avulla yleensä muodostetaankin substantiiveja vain deskriptiiviverbikannoista (mts. 163). Vielä on havaittavissa johtimen ja vartalon rajalla epäodotuksenmuukaista äänne-edustusta (esim. *kurnaali*).

¹⁴ Ks. esim. Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta ja Nykysuomen sanakirjasta *h*-alkuisia sanoja, joista suuri osa on deskriptiivisiä; vrt. myös Suomen murteiden sanakirjan koevihkossa oleviin *h*-alkuisia sanoja käsitteleviin artikkeleihin.

On the names of certain forms of milk

Maija-Liisa Länsimäki

The practice of separating milk is very old, but real skim milk came into existence only with the rise of the industrial dairy. There are a couple of hundred designations for skim milk in Finnish dialects, most of which may also refer to milk or buttermilk which has been diluted with water, a practical equivalent, in fact, to skim milk. Dairy milk began to awaken a strong reaction and, particularly among laborers, many songs deriding dairies and skim milk sprang up and spread rapidly.

Kurnaali and *kurri* are the most widespread terms for skim milk. In comparing data from before and after the last wars, the vigorous expansion of *kurri*, for example, can be observed. However, this expansion was checked when changes brought about by the development of the dairy industry began to eliminate skim milk terminology altogether.

In examining the spread of terms indicating milk diluted with water (such as *huitu*, *sintu*, *harmaa*), a definite contraction can be detected. The death of a word begins in the periphery of its range, whereas it is obviously more tenacious in its original core area. Another obsolete milk term is *hulikka* which, still attested in the late 1930's, was unknown thirty years later. The word *hara* appears in our earlier diction-

aries, but there is not a single occurrence found in present-day dialects, from which it was evidently ousted by semantically equivalent derivational forms.

When the use of diluted milk and buttermilk began to wane, these lexical items gradually lost their referents. A consequence of this has been either the obsolescence of a word or its semantic shift. Many terms for milk diluted with water have shifted to designate skim milk. From the standpoint of dialect geography, it is interesting to note that such changes in specificity (or, more properly, in meaning) have indeed occurred in the peripheral areas (for example, *harmaa*, *huitu*, *sintu*).

Names for diluted and skimmed milk can be shown to be partly of native and partly of Scandinavian origin. Terms for dairy skim milk are, for the most part, expressive. A certain type of variation in both the vocalism and the consonantism can be observed as indicators of this. A traditional etymology based on strict correspondences in sound and meaning is not at all applicable in most cases. A coincidental foreign model, whose structure has offered a phonologically suitable basis for association, has produced a phonologically variegated terminological aggregate.

Osoite:

Address:

*Sanakirjasäätiö
Fabianink. 33
00170 Helsinki 17*